

НАД СИНТАКСОМ ГОВОРА СРБА У НЕКИМ СЕЛИМА БАНАТСКЕ КЛИСУРЕ

У раду се на основу грађе прикупљене у селима Дивич, Белобрешка и Стара Молдава анализирају неке битније синтаксичке особености говора Банатске клисуре (Румунија). У циљу осветљавања присутне синтаксичке интерференције с румунским језиком посматране су познате синтаксичке балканистичке црте, различите појаве анализације падежног система, које су резултат иновационих процеса у српским периферним говорима. Њихов обим и удео у истраживаном говору, као и међусобни однос појавних облика одређеног синтаксичког балканизма, показује статус регистрованих иновација, који је у спрези са постојањем евентуалних препрека структурне природе при продору једне појаве из несловенског балканског језика у српски периферни говор и у спрези са правилом поступности приликом прелаза из једне структуре у другу.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, дијалекатска синтакса, синтакса и семантика падежа, иновације, интерференција, балканизми, анализација падежног система, Банатска клисура.

1. Увод

Села Банатске клисуре, подручја у подножју Јужних Карпата и на румунској обали Дунава од ушћа Нере до Ђердапа, у којима је већинско српско становништво јесу Базјаш, Дивич, Белобрешка, Радимна, Српска Пожежена, Мачевић, Стара Молдава, Љупкова и Свиница. Према П. Ивићу (1999: 331), говори у Банатској клисури у *целини* спадају у смедеревско-вршачки дијалекат, што подразумева да се клисурским селима (изузев Свинице, чији је говор тимочко-лужничког типа) прикључују и пољадијска села на левој обали Нере.³ За потребе овог рада коришћена је прикупљена грађа ограни-

¹ zosim04@yahoo.com

² Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, и у оквиру пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији*, који финансира Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

³ Док ранији истраживачи овог подручја нису правили разлику између Клисуре и Пољадије, која код локалног становништва свакако постоји, па су Банатском клисуром сматране обе

ченог обима из трију клисурских села, а то су Дивич (Д), Белобрешка (Б) и Стара Молдава (СМ).⁴

Када је реч о једном говору с периферије српског дијалекатског простора очекује се да би такав говор могао бити извором различитих архаичних појединости, односно извором потврда иновационих процеса, махом везаних за међујезичку интерференцију; извором црта особених за све језичке нивое па и за синтаксички. С обзиром на то да ограниченост расположиве језичке грађе посебно утиче на валидност добијених резултата синтаксичких истраживања, међу регистрованим синтаксичким феноменима издвојени су они чији значај може потврдити фреквентност њиховог појављивања у корпусу (уп. Ивић, 1991: 125). С тим у вези, евентуалне архаичне синтаксичке особености нису се у регистрованој грађи издвојиле, за разлику од многих синтаксичких особености аналитичког (балканистичког) карактера чија присутност је приметна и при површном увиду у грађу. А и иначе, иновације су значајнија и распрострањенија обележја одређеног дијалекатског подручја као целине него архаизми (уп. Ивић, 1998: 115).

Посебну опсервацију, између осталих, заслужују семантичке, функционалне и структуралне особености деклинационих средстава у говору клисурских села. Намера је да закључци буду засновани, где је год могуће, на броју потврда одређеног феномена довољном и за пружање статистичких података о односу иновационе структуре и структуре ненарушене инојезичким / балканистичким утицајем.

Овом приликом биће презентоване корпусне потврде за феномене који су у тесној вези с аналитичким развојним тенденцијама и под јаким су румунским и балканистичким утицајем – један је иновација у аргументско-предикатским структурама везана за начин исказивања одређених аргументских израза, тзв. прономинална редупликација, а други феномен јесте измена дистрибуционог потенцијала у погледу везивања предлошких форманата за падежне форме и с тим у вези, у једном случају, и већег присуства акузативне форме.

2. Анализа грађе

2.1. Очекивано је било да у једном периферном говору, какав је говор клисурских села, буде регистрована и прономинална редупликација (= удвајање, копирање, реплика, реприза), иначе најважнији синтаксички балка-

ове уже области, Б. Крстић (2015) посебно говори о клисурским, а посебно о пољадијским селима, истражујући народни живот и обичаје Клисурсаца и Пољадијаца.

⁴ Корпус је формиран на основу теренског истраживања обављеног у овим селима у оквиру пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији* у периоду од 16. до 20. јуна 2017. године.

низам (уп. Ивић, 1990: 196). Ради се о добро познатој појави енклитичких облика личне заменице који су прономиналне реплике најчешће директног и индиректног објекта, те логичког (семантичког) субјекта, функција исказаних заменичком или именичком лексемом / синтагмом. На основу примера из дијалектолошких извора, стиче се утисак да је датив доминантно редуплициран у односу на акузатив, док је знатно мање примера редупликације генитивне форме (уп. Милорадовић, 2007а: 366–367; 2009: 287–288, 290). У нашем, додуше ограниченом, корпусу није забележен ниједан пример редуплицираног генитива, али су се нашле потврде за копирање свих наведених реченичних аргумената и за још неке специфичне случајеве. У покушају добијања јасније слике о фреквентности прономиналне редупликације у говору клисурских села паралелно се наводе и ексцерпирани потврде употребе истих аргументских израза у неизмењеној структури.

У примерима који следе налазимо ненаглашени облик заједно са наглашеним обликом датива личне заменице, и то у функцији индиректног објекта и семантичког субјекта (носиоца одређеног (психо)физиолошког стања или носиоца потребе). Овде додајемо и примере *ремаатски* употребљеног удвојеног датива којим се на нивоу исказа изражава посесивно значење обавезно удружено с неким другим значењем, синтаксички везаним за предикацију (уп. Пипер, 2005: 694–699). У регистрованим потврдама можемо говорити о дативу користи или штете и посесору у односу поседништва / располагања, дативу носиоца стања као посесору у односу целине према делу и дативу уз именички предикатив као посесивном експликатору сродничког односа. Уп.

сам *им* дала њима кућу СМ; да *ти* дајем паре *тебе* СМ; и давали *ни* нама нешто СМ; они добили на првокласну земљу [...] а *нама* *ни* дали на крај, ка реки Д; он *мене* *ми* донесе воду у собу Д; нека *ти* купи *тебе* стан Д; – казали *му* *њему* ако не нађе... Д; – јер *и* *нама* *нам* држали по свињу Б; да *ни* лакше *нама* СМ; – *мен* *ми* не треба свеска Д; *мене* *ми* нестали новци СМ; – *мене* пола срца *ми* ради СМ; – а *и* *мене* *ми* род СМ.

У неудојеној структури забележили смо ове примере са објекатским и субјекатским дативом личне заменице, уп.

даш *њима* да биде здравља СМ; – *мене* господин наш свештеник каже Б; каже *мене* он Д; она каже *мене* Д; а *нама* кажу да држимо цену Д; и *њојзи* реко СМ; а она каже *мене* СМ; и он је реко *нама* СМ; – ако ја мислим *вама* зло, бог зна, бог врати Д; – а *нама* скувала пасуља СМ; *њему* је јако зло СМ; ајде, *њему* је тешко јако СМ; – и све *њему* треба СМ; па шта ће *мене* марва Д.

Акузативна заменичка енклитика најчешће се среће као реплика директног објекта исказаног пуним обликом личне заменице, али је забележе-

на и у структури са заменичким акузативом у функцији семантичког субјекта (носиоца (психо)физиолошког стања или процеса). Корпус није понудио много примера у којима је енклитичким обликом удвојен директни објекат исказан именичком лексемом или синтагмом.⁵ Уп.

(заменички објекатски и субјекатски акузатив)

њега га оставила СМ; сад *ме* манули мало и *мене* на слободу Д; шта *ме* грдиш ти *мене*, стару жену Д; ти-ш *ме* да грдиш *мене* Д; ја тражим *њега*, *њега га* тражим Д; која ће *тебе те* трпи Д; а *тебе* Драган *те* не бије Д; јеси ћула, мајо, како *те* воли више *тебе* него мене Д; водио *ме* и *мене* у Констанцу, у Тулђу СМ; нема места у кола, ди да *ме* води *мене* СМ; он ома *ме* узме *мене* да идем тамо СМ; а та *и[x]* служила *њи[x]* СМ; шта ја *тебе* да идем да *те* помогнем СМ; али *нас* ни не украо [= покрао] СМ; ома то иде у главу, ома ниси паметан – зашто *мене* да *ме* оправи то Д; а шта *те* мући *тебе* СМ; *мене ме* уватила нека грозница СМ.

(именички објекатски акузатив)

тај руски официр *га* изведе *тога румунскога* Д; за све *и[x]* проклињем *родитеље* Д.

Без пратеће акузативне енклитике у низу примера налазимо заменички, а само у једном примеру именички директни објекат исказан акузативном формом. Уп.

(заменички објекатски акузатив)

и они *мене* респектују, наша деца Б; он је *њу* воло јако СМ; ал она није слушала *мене* Д; и *мене* оставио сас мојем јунцима Д; па зашто си ти *мене* оставио да се изгубим Д; а *њега* остави натраг Д; идите, манте *мене* СМ; а *мене* одбацили Д; ја *њу* нисам нашо. она мене нашла у грешку Д; јел ти *мене* познајеш Д; ти не знаш *њега* Д; зашто ја *њу* да бијем Д; како ти *мене* бијеш Д; а *њу* је туко форт Д; он пита *њу* Д;

(именички објекатски акузатив)

ти си тео да стрељаш *овога војника*, сад стрељам ја тебе Д.

На основу изнесених потврда може се констатовати уједначено присуство редупликације реченичних аргумената заменичком енклитиком и неизмењене структуре аргументских израза (однос је 32:30 у корист иновационе структуре). Такође, овај материјал потврђује Ивићево запажање, дато за говоре југоисточног Баната, да исти појединци употребљавају облике са пратећом енклитиком, под јаким утицајем румунског језика, и облике без енклитике (уп. Ивић, 1990: 198). Предност акузативних удвојених структу-

⁵ Примери с подручја више српских дијалеката говоре да ни копирање именичког објекта није тако ретко (уп. Милорадовић, 2009: 289–290). Чињеница о ширењу овог вида редупликације истиче се и за један српски говор у Румунији, говор Рудне (уп. Бошњаковић/Вареника, 2008: 272).

ра над дативским (19:13) само је податак који је неопходно потврдити или оповргнути на обимнијем корпусу којим тренутно не располажемо. Грађа не показује постојање извесних ограничења у дистрибуцији енклитика које учествују у овом феномену, што је констатовано и за већину српских народних говора (уп. Милорадовић, 2009: 290). Регистроване потврде прономиналне редупликације прикључују се широко распрострањеној мрежи ове појаве у српским говорима румунског Баната (уп. Симић, 3. 2013: 432), великој периферној зони као потенцијалном центру за ширење овог иновационог процеса из једне билингвалне (у овом случају, српско-румунске) зоне у друге области (уп. Милорадовић, 2009: 292)⁶.

2.2.1. Услед поремећене дистинкције између значења локативности и адлативности исказаних падежним формализаторима, тј. због изједначавања конструкција за изражавање мировања и циља кретања,⁷ и у корпусу истраживаних клисурских села бележимо употребу акузативних конструкција с предлозима у и на на месту локатива с овим предлозима. Осим у просторном семантичком пољу, регистровано је стање и у оним семантичким пољима у којима се иначе појављује протоспацијални локатив (нпр. у темпоралном и квалификативном семантичком пољу), као и у идиоматизованим структурама или оним с копулативним или декомпонованим предикатом. Уп.

(у + акузатив једнине)

две године сам праила у *Темишвар* Б; у *Дивић* није обићај да идеду напред младе Д; унук ми у *Темишвар* Д; био ми муж у *штитал* Д; седео у *штитал*, и оде и у *Решицу* Д; сам била дваред у *болницу* у Темишвару СМ; осам дана да живиш у Темишвару у *болницу* СМ; она ради у *болницу* СМ; сад тражимо радње ту у *то Градиште* СМ; био је у *Оравицу* СМ; у *блато* да стојиш, да мешаш Д; с машинице се игра у *шанац* Д; куј умре у *онај крај*... Д; а био је код мене у *кућу* овде Б; први у *село* СМ; растаила га у *коло* овако Д; имаду онај шећер у *крв* Д;

треба, каже, да се олакша сад у *октобар* Б; умрла зими, у *фебруар* Д; сад у *јули* напуним и узем осамдесету СМ; умро ми отац у пролеће, у *пос*... у *пос* умро ми тата СМ; проведе ћојек у *живот* много Д; ја кафу у *мој живот* нисам опет пила Д;

носим канте тако у *руку* СМ; носу у *стакло* Д;

нисам прав [и]о под пушку, да сам прав [и]о у *армију* СМ; – још иде у *црно*

⁶ О периферним и другим говорима у којима има потврда удавања в. детаљније у: Милорадовић 2007а: 367; 2009: 288–289).

⁷ Поремећен однос између падежа места и падежа правца уз месне предлоге сматра се најкрупнијом изоглосом која иде преко новоштокавског земљишта, а обухвата зону највећег дела зетско-сјеничког, косовско-ресавског и смедеревско-вршачког дијалекта, те банатско-поморишког поддијалекта шумадијско-војвођанског дијалекта (детаљније о ареалу ове појаве и дијалектолошким изворима за њу у: Ивић, 1994: 323; Ивић/Бошњаковић/Драгин, 1997: 304, и нап. 648 и 649).

СМ;

краве ми биле у *ћорду* СМ;

био ми син ондак у *прву годину* гимназију Д; кад су у *распуст*, они носили калупе Д;

(у + акузатив множине)

имаш тамо ди да седиш, да не стојиш у *ноге* СМ;

(НА + акузатив једнине)

још тако кад има нешто *на астал* од јела Д; одека било света, у *наш овај*, ми смо о [в]д [е] *на крај* СМ; ми *на село* смо копали Д; *на варош* има црква СМ; ви сте *на варош* порасли, нисте *на село* Д; *на варош* машина носи Д; а они добили *на првокласну земљу*, добили ти[х] двајес ари, а нама ни дали *на крај*, ка реки Д; један, двоје *на овај крај*, двоје *на онај* и двоје на среди Д; живу тако да су само живи *на овај свет* СМ; све злато *на њега* СМ; а овако пише *на новац* – сто Д;

и она умрла *на порођај* СМ;

а може и *на говеђе* да се кува супа [...]; кад немаш [о]ву живину, може и *на свињско* Д; ми смо правили [војску] *на радњу* СМ;

нема семнал *на телефон* Б;

(НА + акузатив множине)

имала камење *на бубреге* СМ;

иде тако *на итаке* СМ;

што је радила *на телефоне* СМ; сам мало радио *на те воде* сас бабом СМ;

сам ишла *на метље* да радим СМ;

ти који су *на барјаци*, они не копаду, то су младићи тако неки Д.

Ипак, разлика између локативног и адлативног падежног формализатора није истрвена из овог говора, што потврђују следећи регистровани примери:

(у + локатив једнине)

ћу да умрем у *Темшивару* СМ; праила сам [...] у *Темшивару* занатску школу Б; имамо у *бунару*, да Б; све ове што радили у *фабрици* Б; сад деца наша у *Румунији* тешко нађу службу Д; и српску децу у *колевки* има да закоље Д; а свекрва ми умрла зими, у *собе* Д; тај што је у *Темшивару* СМ; има дете у *Темшивару* СМ; она ради у *Темшивару* СМ; кад сам ја била у *Темшивару* СМ; сам била дваред у болницу у *Темшивару* СМ; даједу аменде у *вашој Југославији* СМ; у *болници* ради СМ; за нас радили, у *руднику* код нас СМ; дошао он да тражи још некога у *Градишту* ту СМ; сам радио ту у *Северину* СМ;

млого се дешавало у *рату* СМ; погино тамо у *рату* СМ; погинули млого били у *рату* одавде из села СМ; у *почетку* је било добро Д;

више држиду земљу у *реду* СМ;

(у + локатив множине)

да ни имала дете у *шака*... Д;

(НА + локатив једнине)

седели *на салашу* СМ; а *на путу* се обукивамо СМ; пала *на путу* и умрла СМ; стари тетка седела му *на путу* СМ; седели *на салашу* СМ; рућак *на арагазу* СМ; седео *на салашу* СМ; и умрла *на путу* тако СМ; ту *на Дунаву* биле ћетири [...] биле ту *на Дунаву* код нас СМ; један, двоје на овај крај, двоје на онај и двоје *на среди* Д; а *на среди* има ди дође сандук Д; узели Мађари оно знате *на крају* –ић Д;

и баба увек нам правила супу *на голубу* Б; правила сам [...] школу[...] *на румунском* Б;

тај што је *на факултету* у Темишвару СМ;

море, манте ме *на миру* Д;

(НА + локатив множине)

и цео дан *на нога* Д.

Анализа ексцерпираних грађе, у којој су се нашла 54 примера с акузативном, а 49 примера с локативном конструкцијом, указује на благу предност акузатива с предлозима у и на у значењу примарне локативности.

Док С. Милорадовић (2007б: 577), дајући дијалекатску скицу Белобрешке, примећује да није занемарљив број примера факултативног чувања локатива уместо акузатива у оваквим случајевима, Томић (1987: 312, 370) констатује да се у говору Радимаца, који се, према његовим речима, подудара са говором свих Клисуреца⁸, облици локатива ретко сусрећу, те да су замењени другим падежним облицима, пре свега акузативним.⁹

А да је ова појава још у превирању доказ су забележени случајеви паралелне употребе обеју конструкција код истог говорника. Уп.

ја сам још била у *болницу* СМ ~ и у *болници* има душмансто СМ;

у *Градиште* био испоћетка СМ ~ није био ућитељ у *Градишту* СМ;

они имају свашта у *кућу* СМ ~ имају ред у *кући*, уређене куће, шта да ви кажем СМ;

сви, сви у *колектив* смо радили Д ~ ја сам у *колективу* радила, то се звало колектив Д.

она умре *на пут*, ти умреш *на пут* СМ ~ *на путу* умрла СМ.

⁸ Свакако да се искључује говор у Свиници, док према говору Љупкове, у поређењу с говором Радимне, аутор поставља извесне резерве, а спорадичну појаву дугоузлазног акцента у Соколовцу истиче као једину диференцијалну црту према радимском говору (Томић, 1987: 312, 313).

⁹ Међутим, Томић указује и на могућност контактирања Радимаца са осталим Србима (из румунског Баната и из Србије) и на могућност продирања књижевног језика у њихов говор путем школе, радија и телевизије (Томић, 1987: 314).

Ради што потпунијег увида у стање на терену, наводимо и регистрована примере у којима је могуће да се ради о тзв. хиперкорекцији, тј. „неуспелом подражавању особине књижевног језика“ (Ивић/Бошњаковић/Драгин, 1997: 304). Поремећен однос између локативног и адлативног падежног формализатора довео је и до употребе локативне форме у адлативном значењу. Број таквих примера, додуше, далеко је мањи од броја потврда у претходним случајевима¹⁰, уп.

а он све у *путу* је ишо Б; ишо сам у *камину* СМ; немаш шта да бациш на *асталу* СМ; ајде д-идемо негде у *ладу* СМ; водјо га у *Темишвару* СМ; кад је стигао у *Темишвару*... СМ; колико сам стигла у *Темишвару* ... СМ; воло сам да идем на *вашару* одена у Градиште СМ (уп. код истог информатора и: да оправим да идем на *вашар* СМ); скупимо ђубре и сад изнесемо на *путу* СМ; и опет идем на *салашу* там СМ.

2.2.2. Процес елиминације семантичке опозиције *локативност ~ адлативност* у српским говорима огледа се и у употреби оријентационих предлога ПРЕД, ЗА, ПОД, НАД с акузативом уместо с инструменталом. Такву употребу налазимо и у нашој грађи, али са сасвим мало потврда. Будући да су оскудни и регистровани примери инструментала с таквим предлозима, није могуће утврдити тачан однос између ова два падежа као формализатора значења локативности или неког апстрактног значења изведеног из овог.

Предлог НАД¹¹ није уопште регистрован, а предлог ЗА налазимо у акузативној конструкцији, као колокату глагола *платати* уместо конструкције ЗА + инструментал. Инструментал с предлогом ЗА бележимо уз глаголе усмереног кретања како у просторном, секвентивном значењу,¹² тако и у интен-

¹⁰ Незнатан број примера бележи и С. Милорадовић (2007б: 577) за говор Белобрешке, а ова појава је у мањој мери констатована и на другим местима, као нпр. у банатским говорима тамишке зоне (Ивић/Бошњаковић/Драгин, 1997: 303–304), говору Банатских Хера (Ивић, 1958: 345), говору Смедеревског Подунавља и дела Јасенице (Бошњаковић, 2007: 274), говору Ђердапске зоне (Пецо, 1972: 204), те ресавском говору (Пецо/Милановић, 1968: 303, 324). Чешћа употреба локатива уместо акузатива констатована је у средњем делу румунског Баната (Томић, 1968: 86–88), у говору Галипољских Срба (Ивић, 1994: 324–325) и прелазном говору Малог Гаја (Бошњаковић/Радовановић, 2009: 162).

¹¹ Маргиналан положај или потпуно одсуство конструкција с предлогом НАД махом је утврђено на целом штокавском подручју (в. у: Симић, 2016: 48, нап. 37), а у савременом српском језику констатована је најмања заступљеност акузативне конструкције с предлогом НАД од свих акузативних предлошких конструкција (уп. Арсенијевић, 2003: 188).

¹² М. Ивић је констатовала да је у савременом језику основни формализатор оријентационог значења 'место позади' конструкција иза + генитив, док је конструкција за + инструментал резервисана за случај одређивања секвентивног значења уз глаголе кретања (уп. Ивић, 1957–58: 149, напомена 12). И Томић за клисурски говор Радимне истиче да предлог за с инструменталом долази само уз глагол кретања, док појава глагола мировања доводи до замене конструкцијом иза + генитив (Томић, 1987: 430). У народним говорима се пак примећује и напоредна употреба обеју конструкција у значењу 'место позади', нпр. у

ционалном значењу. Уп.

(ЗА + акузатив)

(једнина) и не плаћем *за њу* нити молим бога *за њу* Д; док није умрла, она је форт плакала *за њу* СМ; (множина) пре се јако плакало и *за старе* и *за све* Д;

(ЗА + инструментал)

и она ишла напред, и снаја *за њом* СМ; она иде *за човеком* Д; младеж по вароши отишо *за службом* Д.

У значењу просторне антелокативности срећемо напоредо четири формализатора – ПРЕД + акузатив, ПРЕД + инструментал, ИСПРЕД + генитив и НАПРЕД + генитив, од којих највише акузативну форму, и сингуларску и плу-ралску. Треба истаћи да примери с конструкцијом ИСПРЕД + генитив потичу од истог говорника од којег су забележени примери локативне употребе ПРЕД + акузатив именице *кућа*.¹³ Уп.

(ПРЕД + акузатив)

(једнина) и се праву ватре *пред сваку кућу*, ватра се пали Б; ватре се гориду *пред сваку кућу* Б; седим *пред моју кућу* Д; (множина) па ондак пуно тамо *пред куће* горе је било Б; не видиш прс *пред оћи* Д;

(ПРЕД + инструментал)

нека биде *пред њим*, *прѐд Богом* Д;

(ИСПРЕД + генитив)

правимо ватру *испрет куће* Б; може сваки *испред своје куће* да праи ватру Б;

(НАПРЕД + генитив)

сокак – *напред куће*, не? Д; у Дивић није обићај да идеду *напред младе* Д.

Конструкције ПОД + акузатив, ПОД + инструментал и ИСПОД + генитив јављају се у грађи као формализатори просторне сублокативности, а у неким случајевима представљају семантичко језгро копулативног предиката, односно детерминатор квалификативности засноване на протолокационој сублокативности. Уп.

чумићком говору или говору северне Метохије (Грковић, 1968: 143; 156; Букумирић, 2010: 62). За трстенички говор се истиче да је несеквентивна конструкција за + инструментал далеко ређа и да се тада замењује са *иза* + генитив (Јовић, 1968: 171) која је пак сасвим маргинална у Левчу и Параћинском Поморављу, захваљујући и честој употреби предлога позади (Симић, 1980: 54, 55, 122–123; Милорадовић, 2003: 118).

¹³ Ситуација у дијалекатском окружењу, према расположивим подацима, говори о ређој употреби генитива са сложеним антелокативним предлогом испред, односно о његовом повлачењу у корист других конструкција, међу којима је и конструкција *пред* + акузатив (уп. нпр. Грковић, 1968: 144; Симић, 1980: 55, 123–124; Милорадовић, 2003: 115, 234–235; Букумирић, 2010: 62).

(ПОД + АКУЗАТИВ)

смета, оће да ми гори *под грло* оденак Д; све ту једу *под ајнфор* СМ; – нисам био *под пушку* СМ; нисам прав[и]о *под пушку*, да сам прав[и]о у армију СМ;

(ПОД + ИНСТРУМЕНТАЛ)

сад је *под водом* СМ; – не да буду *под командом американском* Д;

(ИСПОД + ГЕНИТИВ)

испод ћермиде то је таван Д; једна стоји *испод гробља* Д; била ту *испод нашега [гробног места]* једна вишња Д.

За клисурско село Радимна Томић (1987: 421) констатује да нема посебних правила за употребу предлога *међу, над, под ~ између, изнад, испод*, те стога можемо рећи да серију сложених предлога посматра равноправно с одговарајућим простим предлошким видом, односно, да не претпоставља маргиналан положај оваквих сложених предлога у клисурским говорима,¹⁴ иако, с друге стране, у говорима на истоку, најчешће оним који могу имати аналитичку деκлинацију, може изостати серија сложених предлога, или се евентуално појављивање везује за општи падеж, као што се везује и одговарајући прости оријентациони предлог (Ивић, 1991: 136).

2.3.1. Примат акузативне форме међу конкурентним формама је приметан у регистрованом материјалу. Међутим, остаје отворено питање у ком степену је овакав процес анализације директна последица интерференције с румунским језиком, а у ком степену се може приписати продору општег падежа, као у косовско-ресавском дијалекту, када се акузатив налази и уместо генитива и инструментала у конструкцијама типа *од нашу фамилију, изашо с једну краву* (уп. Ивић/Бошњаковић/Драгин, 1997: 305).¹⁵

У овом говору су сасвим спорадичне, али ипак присутне, и конструкције акузатива с генитивним предлогом од и инструменталним предлогом с(А), а срећу се и усамљени примери акузатива с предлозима из, код и до, те акузатив уместо беспредлошког генитива у именском изразу. Уп.

(ОД + АКУЗАТИВ)

сваки носи шта има *од кућу* СМ;
се правила супа *од телеће* Б; доцније се праила и *од говеће* Б;

¹⁴ П. Ивић (1994: 316) посебно истиче да у говору Галипољских Срба нема предлога сложених са из- (изван, између, изнад, испод, испред).

¹⁵ Објашњење за чињеницу да у банатским и црногорским говорима оваквих промена нема јесте да у њима налазимо утицај из румунског, односно албанског језика, у којима су се конструкције с индиректним падежним облицима незамењеним општим падежом сачувале знатно више него у призренско-тимочкој зони одакле је, без постојања језичке баријере, продирао општи падеж у косовско-ресавски дијалекат (Ивић/Бошњаковић/Драгин, 1997: 305).

а баба ми била од *Радојковић* СМ; моја мама од *Станковић* СМ
е знате како ми је била баба од *рођење* СМ

(С(А) + акузатив)

(једнина) па окадиш *с кадевницу* СМ; (множина) *с машинице* се игра у шанац Д;
волели смо да пиламо [...] *са сламу* Б;

(из + акузатив)

отац ју био из *Белобрешке*, мати из *Молдаву* СМ (али и: он се нашао с једном
из *Молдаве* СМ);

(КОД + акузатив)

(множина) месећно се носило млеко там *код ти Власи*¹⁶ СМ;

(ДО + акузатив)

од потока па *до Рибши*; па тамо *до Базјаи*, *до Базјаша*, *до Базјаша* Д;
(беспредлошки акузатив у именском изразу)
био ми син ондак у прву годину *гимназију* Д.

С друге стране се у низу значења својствених општеаблативном предлогу од среће конструкција с обликом генитива и то како у једнини тако и у множини, што важи и за остале претходно поменуте примарно генитивне предлоге и за употребу беспредлошког генитива као зависног дела именског израза. У покушају што вернијег увида у регистровано стање издвојили смо следеће примере:¹⁷

¹⁶ Иако се у Томићевој монографији експлицитно не помиње наставак *-и* за акузатив множине (осим сачуваног архаичног облика у *гости*), при илустрацији генитива множине стоји да се у говору клисурског села Радимне каже нпр. *Носу кошуљу без рукави (и рукава)* или *Купјо је и пар волови (и волова)*. Док је употреба облика номинатива уместо акузатива множине именица мушког рода уобичајена у призренско-тимочким говорима, под чијим утицајем је стање идентично и у говору Параћинског Поморавља, у већини косовско-ресавских говора „оваква ‘замена’ живи као спорадична појава – негде фреквентнија, а негде сасвим маргинална“ (Милорадовић, 2003: 165 и нап. 313). Може се приметити да у говорима источне Шумадије једна група потврда акузатива множине на *-и* (основни наставак је *-е*) јесу, заправо, примери употребе општег падежа уместо генитива, инструментала и локатива, нпр. *пе-шес назимићи; о(д) телићи; – с волови; сас пријатељи; – пешкири на коњи; по паркови* (Бошњакковић, 2012: 37–38). Узев у обзир све претходно, истичемо Ивићево одређење многоструких редукција морфолошких средстава у деклинацији (међу којима се наводи и продор наставка *-и* на место *-е* у акузативу множине именица мушког рода прве врсте) као почетке кретања ка аналитичком систему (Ивић, 1999: 313).

¹⁷ При одабиру примера за илустрацију очуваности генитивне форме у говору испитиваних села имали смо у виду значења у којима се појављују наведене акузативне конструкције (уколико је такво забележено и у генитиву), и категорију броја именске речи, због чега смо чешће давали множину, а нарочито тамо где је и акузативни облик плуралски (нпр. код + акузатив множине).

(од + генитив)

(једнина) реко биће одовуд *од горњега Баната* Д; (множина) преко пута *од Винаца* СМ; *од оџију* па до нога је туко с каблом;

(једнина) бабице [...] *од теста* се меси Д; мој син праио *од мермена* спомен фини Д; и праву *од камена* креч Д; ондак се праву три, девет ваљака *од кукуржњега брашна* Д; торбу клећану *од вуне* Б; (множина) ставила сам компот *од кајсија* Б; тако смо ткали *од рита неки* Д; сече се *од стари аљина* Б;

(једнина) има тако ко носила, што се каже, *од дрвета* СМ; ставу пару, новац овај *од метала* Б; ко један ђубревник [...] *од плека* Д; *од дрвета* тако ћамац СМ; сос *од парадајза* Б; ђубре [...] *од марве, од крава, од оваца* СМ; (множина) тарабе тако *од дасака* Д;

прашина *од рудника* [...], из ти[х] фабрика, *од рудника* СМ;

а *од глоте* неће нико да носи Д; ако имаш неког рођеног *од фамилије* Д;

(множина) сас листом *од ти[х] јагода* СМ;

(множина) слуша *од људи стари[х]* пре СМ; зна *од родитеља њони[х]* СМ;

(из + генитив)

(једнина) вукли *из магазина* Д; *и-шпорета* иде у тај комин, *из комина* тако иде гор Д; (множина) извиру *из брегова* СМ; имала сам колеге [...] *из српски села* Б; прашина од рудника [...], *из ти[х] фабрика*, од рудника СМ;

(код + генитив)

(множина) смо седели сви заједно тамо, *код родитеља* мојега тате Б; иди у Темишвар *код девојака* Д; ја знам да идеш ти *код ти[х] курви* Д; идемо, пиламо *код кокошака, код гусака* Б;

како је наш обичај *код Срба* Б;

(до + генитив)

(једнина) иду *до гробља* Д; зидови *до градине* Д; свој те довуће *до руне*, ал те повуће натраг СМ; (множина) људи носу *до гробља* СМ; од оџију па *до нога* је туко с каблом Д;

до првога четвртка вуче воду Д;

(беспредлошки генитив у именском изразу)

(једнина) ћас *румунскога* Б; професорка *француског* Б; убили преседника *државе* СМ; (множина) фестивал *смокиња* Б.

2.3.2. Инструменталне конструкције с предлогом с(А) издвојено илуструјемо из разлога што су такви примери истовремено потврде очуваности инструменталне форме и потврде употребе те форме обавезно блокиране предлогом с(А), а не слободне форме, ни када се ради о значењу инструменталности. Будући да аналитизам прво захвата множинску парадигму, и овде, као и на осталим местима, кроз илустровани материјал посматрамо и овај феномен.

У низу примера су регистроване потврде конструкције с(А) + инструментал, од којих наводимо оне у којима се ова конструкција јавља као при-

марни формализатор значења социјативности, значења пропратне околности, али и неких типова квалификативног значења. Уп.

(с + инструментал јединице)

да се карала *сас њоном јетрвом* Б; да се карала *са мојом бабом* ко снаја *са свекрвом* Б; и поделила *с једном младом младићом(м)* СМ; – живо добро *сас њом* СМ; и пре се видела *са њоме* Б; – једаред је био *сас* моје сестре *сином* СМ; сад је *с њоном фирмом* ди ради Б; се праила *са маком*, *са орасима* Б; пиринач *сас месом голубовом* Б;

(с + инструментал множине)

ратовала и *с Турцима* и *с Аустроугарском* и *с Немцима* Д; да сам ја ишла по брегова *сас људима* Д; – куј мого *с њима* да говори СМ; ја сам говорила још *сас некима* Д; да се јури *с њима* СМ; – живи *са живима* Д; отишо право *с Русима* на фронт Д; прабаба, она је у кући *с нама децама* Б; и мене оставио *сас мојем јунцима* горе Д; и ондак и[х] бари *са кобасицама* Б; – ал дошли *с њима* да беру СМ.

скаћали *с камионима* тамо на Оршаву у Дунав Д; кад сам ишла на пијаце *с кромпирима* Д; и сви *са свећама* лепо *паљеним* иду преко села Б;

они праву *сас онима облатнама* Б; па се праву *сас орасима* Б; и гибанице ни прави *сас орасима* и *са сиром* и *сас воћом* СМ;

кифлице неке *са формама* имам Б; кола *сас коњима*, не кола мала СМ.

Будући да и овако ограничен материјал нуди велики број примера употребе множинских облика инструментала, са великом сигурношћу се може говорити о стабилности овог падежног формализатора, бар као формализатора поменутих значења. Дакле, балканистичко-аналитички процеси нису значајније изражени у домену употребе конструкције с(А) + инструментал.

2.4. Иста конструкција преузела је улогу слободног, беспредлошког инструментала и постала формализатор инструменталности у говору клисурских села, што је познато и великом броју штокавских говора,¹⁸ не само периферним говорима, у којима одсуство слободне падежне структуре може бити подржано и страним утицајем, овде стањем у румунском језику. Уп.

(с(А) + инструментал јединице)

сам потписала *с мојом руком* Д; *ш ћоканом* бијеш Б; од оћију па до нога је туко *с каблом* Д; *с каблом* је туко Д; а вадиш у тањир *са супаром* Д; – сам изгорела ноге *с млеком* Д; и ту и[х] раниш *сас листом* СМ; – там се ишло *ш ћамцом* СМ; ја идем још *с трактором* СМ; и пошао *сас машином* и погино СМ; и ти да идеш *сас меном*, *с мом машином* СМ;

¹⁸ Уп. детаљније о стању на штокавском терену у: Симић, 2016: 187, нап. 194, и 197, нап. 215 – о зонама стабилне употребе слободног инструментала (најпре спроводничког), зонама напоредне употребе обеју конструкција, односно зонама с превлашћу или продором конструкције с предлогом с(а) нарочито изражене ентитетом с функцијом премештања (превозна средства, животиње, специјализоване направе).

(C(A) + инструментал множине)

треба ручно да радиш, *са рукама* Б; да и[х] диже *с леђима* Д; а *с ногама* не чепрља Д; он не може *с ногама*, иде у колица СМ; не може ништа *с рукама* саде СМ; се ћистило *са лопатама* Б; и *сас ритама тима* смо ткали крпаре Д; – газда вуће у подрум *с ведрама* Д; идемо беремо *сас колима* Д; опет људи товарили *сас колицама* Д; – они у јесен *са колима* Б; *са колима* ишли СМ.

Као што изложена грађа показује, инструменталност је остала и даље у домену значења исказивих формом инструментала, подједнако јединском и множинском, али обавезно блокираном предлогом C(A), тако да и ови примери потврђују да овај периферни говор није значајније захваћен повлачењем инструменталне форме у корист акузативне, али је продор социјативног предлога C(A) у категорију инструменталности (оруђа) завршен у потпуности.

3. Закључак

3.1. Удео прономиналне редупликације у испитиваном говору клисурских села утврђиван је поређењем с неизмењеним структурама аргументских израза присутним у истом корпусу. Регистровано стање у говору клисурских села указује на подједнаку заступљеност обеју структура. И поред снажне и дуготрајне интерференције с румунским језиком, нису озбиљније потиснуте у други план примарне структуре без реплике заменичком енклитиком, што се може објаснити постојањем евентуалних препрека структуралне природе при продору једне појаве из несловенског балканског језика у српски периферни говор (уп. Милорадовић, 2006: 97). Намеће се, међутим, и питање да ли је успостављање три реда облика – удвојених форми (у служби пуних заменичких форми), простих (углавном уз предлоге) и енклитичких – могло имати ослонца у томе што три реда облика, додуше другачије природе (пуни, енклитички и специјални облици акузатива с предлозима: *за ме, за те*) постоје и у западним штокавским говорима (уп. Ивић, 1991: 164–165).

3.2. Спорадична појава акузативних уместо генитивних и инструменталних конструкција, махом блокираних предлогом, тек наговештава аналитички процес постепеног увођења општег падежа, чије је место осигурано већим присуством акузативне форме, насталим услед нарушене семантичке опозиције локативност ~ адлативност. Будући да није занемарљив број корпусних потврда локатива с предлозима у и на (и изван идиоматизованих спојева), а да оријентационе предлоге, с обзиром на њихову мању фреквентност у језику уопште, бележимо и уз инструментал, може се рећи да непознавање дистинкције између падежа места и падежа циља кретања није у

потпуности завладало у клисурском говору, те стога ни падежна парадигма није озбиљно редукована, ни сингуларска, па чак ни плуралска. Посебно велики број примера конструкције $C(A) +$ инструментал у више регистрованих значења потврђују добру очуваност парадигме.

3.3. Убрзан услед румунског језичког суседства, иновациони процес продирања социјативног предлога $C(A)$ у примарни падежни формализатор категорије оруђа, којим је дошло до потпуног формалног неразликовања семантичке опозиције инструменталност \sim социјативност, своје узроке има и у самом органском развоју ових категорија и ширењу употребног поља конструкције с предлогом $C(A)$ на рачун беспредлошког инструментала (уп. Ивић, 1954: 211–235).

3.4. Илустроване иновационе појаве које немају јаче упориште у структури инхерентној српском језику нису доследно спроведене у клисурском говору, за разлику од ишчежавања беспредлошког инструментала оруђа. Забележене конкурентне, неизмењене структуре добиле су равноправан статус с првима у извршеној анализи, с циљем добијања што верније слике стања на терену. А ради бољег разумевања природе посматраних феномена у целини, исцрпно су изношене граматичке, семантичке и функционалне особине језичких средстава којим је изражен одређени феномен, односно идентификовани су појединачни појавни облици таквог феномена. Оправданост оваквих поступака треба проверити након усаглашавања приступа истраживача овим проблемима, којим би синтаксичке чињенице свакако постале упоредивије међу собом, а тако би се издвојили и они подаци релевантни за анализу и теоријска преиспитивања.

Литература

- Арсенијевић, 2003: Н. Арсенијевић (2003). Акузатив с предлогом у савременом српском језику (I). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). XLVI/1: 101–261.
- Бошњаковић, 2012: Ж. Бошњаковић (2012). Морфолошке особености говора источне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник* (Београд). LIX: 1–381.
- Бошњаковић, 2007: Ж. Бошњаковић (2007). Продор аналитичких падежних форми у говоре Смедеревског Подунавља и дела Јасенице. *Probleme de filologie slavă*. XV: 264–281.
- Бошњаковић/Вареника, 2008: Ж. Бошњаковић и С. Вареника (2008). Напомене о морфосинтаксичким особинама српског говора села Рудне у Румунији. *Српски језик* (Београд). XIII/1–2: 261–279.

- Бошњаковић/Радовановић, 2009: Ж. Бошњаковић и Д. Радовановић (2009). Теренски записи из Малог Гаја (Румунија). *Прилози проучавању језика* (Нови Сад). 40: 161–178.
- Букумирић, 2010: М. Букумирић (2010). Значења генитива у говорима северне Метохије. *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини*. [Посебно издање поводом 50-годишњице оснивања Филозофског факултета посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу]. Косовска Митровица. 47–82.
- Грковић, 1968: М. Грковић (1968). Употреба падежа у чумићком говору. *Прилози проучавању језика* (Нови Сад). књ. 4: 133–159.
- Ивић, 1954: М. Ивић (1954). *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко–семантичка студија)*. Београд: Српска академија наука, Посебна издања, књ. СС XXVII, Институт за српски језик, књ.2.
- Ивић, 1957–58: М. Ивић (1957–1958). Систем предлошких конструкција у савременом српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* (Београд). XXII: 141–166.
- Ивић, 1958: П. Ивић (1958). Место банатског херског говора међу српским дијалектима. У: *Банатске Хере*. Нови Сад: Матица српска. 326–353.
- Ивић, 1990: П. Ивић (1990). *О језику некадашњем и садашњем*. Београд–Приштина.
- Ивић, 1991: П. Ивић (1991). *Из српскохрватске дијалектологије*. Изабрани огледи III. Ниш: Просвета.
- Ивић, 1994: П. Ивић (1994). *О говору Галипољских Срба*. Целокупна дела I. Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић, 1998: П. Ивић (1998). Српски дијалекти и њихова класификација. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). XLI /2: 113–132.
- Ивић, 1999: П. Ивић (1999). Српски дијалекти и њихова класификација (II). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). XLII: 303–354.
- Ивић П./Бошњаковић/Драгин 1997: Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин (1997). Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови). *Српски дијалектолошки зборник* (Београд). XLIII: 297–433.
- Јовић, 1968: Д. Јовић (1968). Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник* (Београд). XVII: 1–239.
- Крстић, 2015: Б. Крстић (2015). *Народни живот и обичаји Клисураца и Пољадијаца*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Милорадовић, 2003: С. Милорадовић (2003). *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспект*. Београд.
- Милорадовић, 2006: С. Милорадовић (2006). Употреба падежних облика у говору Радимње и Параћинског Поморавља – једно поређење. *Probleme de filologie slavă* (Timișoara). XIV: 89–98.

- Милорадовић, 2007а: С. Милорадовић (2007). Дијахрони и синхрони аспект аналитичких појава у српским народним говорима. *Зборник Матице српске за славистику* (Нови Сад). 71–72: 357–375.
- Милорадовић, 2007б: С. Милорадовић (2007). И ракију пијем сас медом. Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија). *Probleme de filologie slavă* (Timișoara). XV: 573–580.
- Милорадовић, 2009: С. Милорадовић (2009). *Статус објекатске редупликације у српским народним говорима*. Годишњак за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу. Година XXII. Број 9: 287–295.
- Милорадовић, 2015: С. Милорадовић (2015). Српски периферни говори – међујезички утицаји и балканистички процеси. *Gwary Dziś* (Poznań). 7: 71–82.
- Пецо / Милановић 1968: А. Пецо и Бранислав Милановић (1968). Ресавски говор. *Српски дијалектолошки зборник* (Београд). књ. XVII: 241–366 (+ карта).
- Пецо, 1972: А. Пецо (1972). Говор ђердапске зоне (фонетско-морфолошке особине). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. 15/1: 177–209.
- Пипер, 2005: П. Пипер (2005). *Семантичке категорије у простој реченици: Синтакстичка семантика*, у: Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Прилози граматици српскога језика: Синтакса савременога српског језика – Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Симић, 2013: З. Симић (2013). Прилог проучавању међујезичке интерференције (на примеру говора Банатске Црне Горе). *Јужнословенски филолог* LXIX: 429–441.
- Симић, 2016: З. Симић (2016). *Синтакса надежа у романијским говорима Старог Влаха: метафоризација простора*. Докторска дисертација. Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.
- Симић, 1980: Р. Симић (1980). Синтакса левачког говора. I. Употреба падежних облика. *Српски дијалектолошки зборник* (Београд). књ. XXVI: 1–146.
- Томић, 1968: М. Томић (1968). Употреба акузатива и локатива у српским и хрватским говорима у Банату. *Књижевни живот*. 1: 86–88.
- Томић, 1987: М. Томић (1987). Говор Радимаца. *Српски дијалектолошки зборник* (Београд). XXXIII.

Zoran M. Simić

ON THE SUBJECT OF SYNTAX OF SERBIAN VERNACULAR IN SOME VILLAGES OF THE BANATSKA KLISURA REGION

Summary

Based on the data collected in the villages of Divič, Belobreška and Stara Moldava, the paper offers some significant syntactic features of the vernacular of Banatska Klisura (Romania). Aiming to shed some light on the syntactic interference with the Romanian language, the paper examines known syntactic Balkan features, different instances of analytisation of the case system, which represent a result of innovative processes in Serbian peripheral languages. Their scope and proportion within the analysed vernacular as well as the relationship between forms of a specific syntactic Balkanism, reveal the status of the detected innovations, which is related both to the existence of possible structural obstacles to the incursion of particular phenomena from a non-Slavonic Balkan language into a Serbian peripheral vernacular, and the rule of gradual transition from one structure into another. An insight into significant syntactic features allows a mapping of the direction and particulars of the development of this Serbian vernacular in a multi-ethnic environment.

Key words: Serbian language, dialectology, dialect syntax, syntax and semantics of cases, innovations, interference, Balkanisms, analytisation of the case system, Banatska Klisura.